

Samisk språk og kultur i helsetjenesten

Samiske tjenestemottakere har krav på likeverdig helse- og sosialtjenester på lik linje med den øvrige befolkning. Dette følger av rettigheter samiske pasienter har i henhold til nasjonale lover og internasjonale konvensjoner. ILO- konvensjon nr. 169, art 25 påpeker deriblant at urfolk har rett til å være med å planlegge og administrere sine egne helsetjenester. Likeverdige helsetjenester for samiske pasienter innebærer tjenester som er tilrettelagt samiske pasienters språklige og kulturelle bakgrunn. Sentrale myndigheter har det overordnede ansvaret og må sørge for at det samiske perspektivet ivaretas og etterspørres i alle prosesser, og at det blir ivaretatt i sentrale helse- og sosialpolitiske satsninger.

Innenfor helse og sosial har tilbudene tradisjonelt vært delt inn i primær- og spesialisthelsetjenesten. Gjennom ulike reformer har organisering av helsetjenesten gjennomgått mange ulike endringer i de siste 10 år. Samhandlingsreformen åpnet for samarbeid mellom kommuner, og mellom kommuner og spesialisthelsetjenesten. Samelovens §3.5 gir utvidet rett til bruk av samisk i helse og sosialsektoren. Den som ønsker å bruke samisk for å ivareta egen interesser overfor lokale og regionale offentlige helse- og sosialinstitusjoner i forvaltningsområdet har rett til å bli betjent på samisk. Tolkning av bestemmelsene er slik at så lenge disse institusjonene normalt tar imot pasienter fra forvaltningsområdet for samisk språk, omfattes de av Samelovens språkregler. Dette innebærer blant annet kommuner som gjennom samarbeidsavtaler leverer tjenestetilbud til pasienter fra fvl. kommuner forpliktet av loven. Innenfor spesialisthelsetjenesten er alle foretak som leverer tjenester til pasienter fra fvl områder for samisk språk også forpliktet av loven.

Helse og sosialtjenesten er i stadig endring, blant annet ved at pasienter kan velge mellom private og offentlige tjenester, og mellom ulike behandlingssted. Ulike helseinstitusjoner får også nasjonale roller innenfor ulike helsefelt. Hvordan språklovens bestemmelse er gjeldene i innenfor overnevnte er uklart. Samtidig reguleres også retten til bruk av eget språk av særlover som pasientrettighetsloven. Regjeringens språkutvalg vil i sitt arbeid se på språk innenfor helse og sosialtjenesten.

Mange av utfordringene i helsetjenestene er lik uavhengig av helsetjenestenivå, og kan derfor diskuteres på et generelt grunnlag. I dette kapittelet fokuserer vi på utfordringer på kommunalt nivå, men diskuterer også forslag på hva som kan gjøres i et overordnet nivå eller i regionene. Noen av temaene, som barnevern blir diskutert mer.

Språk og kulturkompetanse

En avgjørende faktor er at de som har ansvaret for planlegging og koordinering av helse- og sosialsektoren har kompetanse i samisk språk og kultur. Det bor samer i de fleste kommuner i Norge. Det er varierende bevissthet og kunnskap om samiske pasienters behov i kommuner, og det er grunn til å tro at dette gjelder også i kommunene innenfor forvaltningsområdet for samisk språk. Samiske pasienter rapporterer mindre tilfredshet med legetjenestene som tilbys. Legens språkferdigheter og kulturforståelse er noen klare faktorer

som de samiske pasientene opplever mindre tilfredsstillende.¹ Mange kommuner rapporterer at de ikke klarer å følge opp målet med å imøtekomme pasientene på samisk. Når muligheten til å bruke samisk ikke er tilstede begrenses ofte samiske pasienters medvirkning på egen behandling. Risikoen for feilbehandling øker når kommunikasjonen mellom pasient og behandler er dårlig. *Kan mer informasjon om pasientrettighetene være en mulig løsning på dette?*

Noen pasientgrupper er dessverre mer utsatt enn andre grupper. Eldre med samisk som førstespråk er en av gruppene. Samiske pasienter som utvikler demens mister ofte sitt andre språk, og er avhengig av samisk språklige hjelpetilbud. Samisk språkundervisning viser at det i mange kommuner mangler samisk kompetanse i eldreomsorgen. I mange områder er flesteparten av pasientene samisktalende, mens bare en del av helsepersonellet snakker samisk. Dette gir utfordringer ved at pasientene blant annet opplever vanskeligheter med å uttrykke smerte på samisk. I kommuner innenfor forvaltningsområdet for samisk språk har ansatte rett til å få permisjon for å ta utdanning i samisk. Likevel er det få som benytter seg av dette tilbudet. *Hvorfor er det få som benytter seg av dette tilbudet? Får de ikke permisjon med lønn, ønsker de ikke slik permisjon, eller finnes det ikke tilbud som er relevant? Hvordan øke kompetanse innenfor kommunen om samiske pasienters behov? Verktøy for helsepersonell, som fraseordbøker kan være til hjelp i for eksempel eldreomsorgen. Er det flere verktøy som kan være til nytte?*

Barnekonvensjonens sier at urfolk har rett til å vokse opp med sin kultur og sitt språk. Barnekonvensjonen er inkorporert i norsk rett, og har forrang foran norsk lov. Barn har en selvstendig rett til sin kultur og sitt språk, uavhengig av de avgjørelser voksne tar på vegne av dem. Selv om et samisk barn må vokse opp under barnevernets omsorg har det ikke tapt sine rettigheter til samisk kultur og språk. Manglende kompetanse om samisk språk og kultur i barnevernstjenesten kan være et hinder for at samiske barn får oppfylt sine språklige og kulturelle rettigheter. Kunnskapen om samiske barns rettigheter som urfolksbarn er mangelfull i kommunene. Vi har erfaring på at dette kan gjelde både innenfor og utenfor forvaltningsområdet. *Hvordan sikre at barn under barnevernet ikke mister sitt språk og kultur?*

Sametinget opplever også at kommuner og institusjoner utenfor forvaltningsområdet for samisk språk ikke opplever seg som forpliktet til å legge til rette for at samiske pasienter kan benytte samisk. Mange samiske pasienter opplever fortsatt at det stilles spørsmål om deres behov for å bruke førstespråket, og må argumentere for sitt behov. Ivaretagelsen av samiske pasienter rett til bruk av eget språk er ofte overlatt til den enkelte fagpersonens kunnskap eller interesse for dette. Hvordan kommunene jobber med å rekruttere fagpersonell og øke kunnskapen om samisk språk og kultur varierer. Noen lager handlingsplaner for dette, mens mange kommuner ikke gjør det. *Hvordan kan ivaretagelsen av samiskspråklige pasienter bli satt i system?*

¹ 2015: Nystad, Melhus, Lund: Samisktalende er mindre fornøyd med legetjenestene

Tolking

I dag praktiseres tolking til samiske pasienter ved at pasientene selv må be om tolk. Registrering av tolkebehov er ikke satt i system. Registrering av tolkebehov på samisk er blitt oppfattet som registrering av etnisitet. Det er gjennomført et tolkeprosjekt som hadde som mål å finne gode løsninger for gjennomføring av tolking. Finnmarksykehuset har i 2015 fått i oppdrag å videreføre resultater fra prosjektet. Behovet for tolk vurderes ofte ut i fra helsepersonells behov. Selv der det klart går frem at pasientene behersker lite norsk, så kan det vurderes som tilstrekkelig av helsepersonell til å kunne gi informasjon. Det ligger en forventning om at samiske barn og unge som har samisk som førstespråk også skal beherske norsk godt. I samtaler med små barn brukes ofte foreldre som tolk. *Hvordan bedre tolketjenestene?*

Eventuelle omorganiseringer

Samiske pasienter må ikke som følge av kommunereformen oppleve å få innskrenket sine rettigheter. Om det blir omorganiseringer i kommuneadministrasjonen, om ansvaret for helseinstitusjoner blir flyttet fra eller til kommunene eller om det blir omorganisering ved helseinstitusjonene, må det sikres at de samiske pasienters rettigheter blir ivaretatt og styrket. Det er statens ansvar å ivareta behovene og styrke rettighetene til de samiske pasientene. *Hvordan sikre at de samiske pasienters rettigheter blir ivaretatt i kommunereformen?*